

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-5908

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

№ 3. 2017

Черкаси – 2017

УДК 94(477):930.1(045)»1920»

СРІБНЯК Ігор Володимирович,
 доктор історичних наук, професор,
 завідувач кафедри всесвітньої історії
 Київського університету імені Бориса
 Грінченка,
 e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ ЛАНЦУТ, ПОЛЬЩА (СІЧЕНЬ – СЕРПЕНЬ 1921 р.) У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ*

У статті аналізуються умови перебування та основні прояви культурно-освітньої діяльності інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут (Польща) у першій половині 1921 р. На основі використання широкого кола архівних джерел автором було зроблено висновок про те, що таборове повсякдення вояцтва було позначене значними труднощами, пов'язаними з їх надзвичайною скупченістю та упередженим ставленням до інтернованих з боку коменданта табору. Але попри ці труднощі в таборі було налагоджена робота культурно-освітніх установ та самодіяльних гуртків, що позитивно впливало на моральний дух вояцтва.

Ключові слова: інтерновані, табір, старшина, Ланцут, комендатура.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної української історичної науки є цілісна реконструкція обставин перебування полонених та інтернованих вояків-українців, які перебували у таборах кількох європейських країн у 1914-1925 рр. Це завдання почасти вирішує міжнародний науково-освітній проект «Енциклопедія полону», в рамках якого автором даної статті вже було опубліковане перше монографічне дослідження[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблема вже перебувала у полі зору дослідників «таборової» доби історії Армії УНР у Польщі 1920-1921 рр.[2, 25, 66-67; 3, 148-162; 4, 90, 101-102, 119, 221] Згаданий доробок дослідників став основою для написання матеріалів довідкового і публіцистичного характеру про цей табір[5, 42; 6]. Але вочевидь цього було недостатньо для відтворення цілісної історії функціонування табору Ланцут, бо значна кількість сюжетів (умови перебування українського вояцтва в таборі, зусилля штабів інтернованих частин з унормування життя та побуту таборян, ставлення коменданта табору до інтернованих вояків-українців та його стосунки з старшими військовими начальниками Армії УНР та ін.) ще не знайшли належного висвітлення та досі чекають на свого дослідника.

Разом з тим – важливим завданням дослідників таборового повсякдення українського вояцтва залишається введення до наукового обігу документів з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), який диспонує колосальною за своїм обсягом збіркою архівних документів з історії українських таборових громад 1915-1925 рр. Жоден інший архів навіть близько не має такого масиву джерел з історії зарубіжного українства, яка зараз представлена в цьому першому і єдиному за своїм значенням архівосховищі України.

Метою даної статті є об'єктивне відтворення умов перебування та специфіки проведення культурно-освітньої роботи в таборі Ланцут у першій половині 1921 р., коли в якому перебували інтерновані частини та з'єднання Армії УНР.

Виклад основного матеріалу. У другій половині 1920 р. Ланцут доволі успішно виконував функції Збірної станиці Армії УНР, куди відряджались ті полонені та інтерновані вояки-українці, які висловлювали своє бажання влитись до її складу. Тут ця категорія козаків та старшин проходила нетривалий військовий вишкіл, одночасно тривала перевірка військових рангів старшинства – після чого всіх їх відправляли для поповнення частин Дієвої армії УНР. З огляду харчового забезпечення та стану організації культурно-освітнього роботи в їх середовищі – «ланцутцям» були забезпечені цілком прийнятні умови перебування в таборі. З виїздом усіх вояків-українців з Ланцуту до Дієвої армії у жовтні 1921 р. відбулась фактична ліквідація Збірної станиці, але через несприятливий для Армії

* Статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі.

УНР перебіг військових подій у протистоянні з більшовиками, вже на початку наступного року відбувається реновація Ланцуту.

На початку січня 1921 р. у ньому починається концентрація інтернованих вояків-українців (311 осіб зі складу різних підрозділів Армії УНР)[7, 4]. За кілька днів до табору прибув особовий склад Кам'янецької пішої юнацької школи (близько 950 юнаків та старшин постійного складу), про що повідомляв у своєму листі від 18 січня 1921 р. її начальник генерал-хорунжий М.Шаповал неназваному міністру Уряду УНР. Кількість таборян значно збільшилась 15 січня 1921 р., коли до Ланцуту були переведені ще 1050 старшин та козаків, що відразу погіршило загальні умови перебування українського вояцтва через надмірну скупченість інтернованих в бараках (замість 150-180 осіб у кожному баракі було розміщено 250-300)[8, 1].

Згадувані вояки належали до складу 5-ої Херсонської та Кулеметної дивізій, Окремого корпусу кордонної охорони, Спільної Юнацької школи, Окремої Кордонної Могилевської бригади та деяких інших відділів Армії УНР. І хоча табір з самого початку призначався для утримання українців (вояків інших збройних формацій – денікінців, бредівців, балаховців – тут не розміщували), майже відразу ланцутська група інтернованих Військ УНР опинилась у доволі складній ситуації, що було зумовлено неякісним харчуванням та незадовільними санітарними умовами в таборі.

Бараки були обладнані нарами в три поверхи, вікна заміняли маленькі «дюри», внаслідок чого в приміщеннях панувала напівтемрява, а відсутність вентиляції робила повітря в них «спертим переповненим зловоніями». При цьому всі інтерновані – козаки, старшини (у т.ч. й генерали), жінки і діти розміщувались «всуміш, купою, без матраців, ковдр, на голих дошках, а в багатьох случаях так впросто на долівці». Але найгіршою вадою була відсутність «приспособлених виходків» (туалетів – *авт.*), внаслідок чого нечистоти вкривали простір «впросто навкруги бараків і під сходами».

У кращому випадку за туалети слугували звичайні огорожені ями, якими були змушені користуватись жінки та діти. Також у бараках були відсутні умивальники, відтак всім доводиться умиватись на відкритому просторі – на морозі та вітрі. Вину за такий стан речей у таборі генерал М.Шаповал покладав на польську комендатуру, яка не забезпечила інтернованих відповідним реманентом (лопатами, сокирами та ін.), бо перед цим всі інструменти були відібрані польською владою під час роззброєння Армії УНР[8, 2зв., 3-4].

Незадовільним було й харчування: «Ранком чорна без цукру ерзац-кава, обід із одного дання (однієї страви – *авт.*), вічної одної й тієї ж на гнилій фасолі й мерзлій бульбї звареної зупи (супу – *авт.*) з невеличким мізерним шматочком кінського мяса». Вечеря повторювала сніданок: «на вечір таж кава що і ранком», до того ж – «дров на варку страви не вистачає й дуже часто обід видається недовареним». Якість самих продуктів також була незадовільна, картопля – здебільшого мерзла або й гнила. Продукти видавались хоч і в належній кількості, але «з виданої фасолі і картоплі вариться лише як третя або четверта частина, а більша як дуже гнила й мерзла викидається»[8, 1зв., 2-3]. М.Шаповал зауважував, що «таке харчування, вічне недоїдання, хронічний голод певно багатьох з козаків примусив шукати по околишнім селам роботи. А може й жебрати о хліб». Водночас у своєму листі він зазначав, що за весь час не було жодного випадку смерті інтернованих, тобто попри таке харчове забезпечення більшість вояцтва давало собі раду, певно витрачаючи свої старі заощадження.

Незадовільні санітарні умови та неякісне харчування інтернованих в Ланцуті призвели до загострення стосунків між командуванням групи Військ УНР та польською комендатурою (в особі коменданта підполковника Печековського). Про це йшлося у не підписаному листі (за почерком – без сумніву належав М.Шаповалу) до голови Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві генерала В.Зелінського від 31 січня 1921 р. У ньому М.Шаповал стверджував, що польський комендант порушував інструкцію II-го відділу Військового міністерства Польщі № 15231 від 2 грудня 1920 р., трактуючи інтернованих українців як полонених, а також ігнорував командування групи Військ УНР у Ланцуті, створивши такі умови, «при котрих Українська Команда фізично функціонувати не могла». Комендант категорично відмовлявся надати хоча би невеличке окреме приміщення для командування групи, якому доводилось працювати у баракі, де мешкали старшини. До того ж цей барак знаходився за 1,5 км від польської комендатури, в ньому не було

телефону, відтак комунікація з останньою була ускладнена. Тут були відсутні столи, стільці, лампи, що також не сприяло роботі командування групи[9, 12-12зв.].

Генерал М.Шаповал висловлював своє здивування тим, що старшими бараків були призначені не командири окремих частин, а старшини за визначенням коменданта табору, через яких інтернованим оголошувались накази та розпорядження безпосередньо в кожному бараку окремо. Натомість командування групи фактично усувалось від активної участі у вирішенні поточних проблем таборян, що підривало авторитет старших військових начальників Армії УНР. Наслідком таких дій польського коменданта став його затяжний конфлікт з командуванням групи інтернованих військ УНР в Ланцуті, та тимчасове усунення від виконання обов'язків її начальника генерал-хорунжого О.Пилькевича.

Замість нього інтернованим було запропоновано обрати «раду трьох» з числа молодших старшин Армії УНР, яка би виконувала дорадчі функції при коменданті. Після невиконання цього розпорядження та гострого протесту українців його свавільними діями підполковник Печеківський видав інший наказ, яким призначив українським комендантом табору генерал-хорунжого І.Мартинюка (лектора Спільної Юнацької школи), який не посідав жодної командної посади та перебував у підлеглих М.Шаповалу як начальнику згадуваної Школи. Після відмови І.Мартинюка від виконання обов'язків начальника групи польський комендант у своєму наказі попередив т.в.о. начальника групи (О.Пилькевича) «карним доходженням та арештуванням», а наступним наказом повідомив, що всі папери, які би підписувались українським комендантом – не прийматимуться в польській комендатурі. Таке розпорядження польського коменданта змусило т.в.о. начальника групи Військ УНР розв'язати командування групи Військ УНР у таборі (на знак своєї незгоди з його діями – *авт.*)[9, 12зв.-13зв.].

Через «неслухняність» українців польська комендатура, як вже зазначалось, продовжувала відмовлятися видати таборянам лопати, сокири, пили, відра, мітли, лампи, без яких підтримання належного порядку й чистоти на території табору було неможливим. Недостатня кількість туалетів (без їх поділу на чоловічі та жіночі) призвела до витворення у таборі «застрашуючих» санітарно-гігієнічних умов». При цьому у таборі було достатньо рук для наведення елементарного порядку, проте через відсутність реманенту інтерновані були змушені проводити свої дні у жахливому смороді.

Здавалось, що підполковник Печеківський поставив собі за мету усіма можливим засобами дошкуляти українцям та зробити їх існування в таборі неможливим. Цілком невідповідним було чергове його розпорядження (очевидно, що без порозуміння з командами інтернованих частин) про приділення до польських патрулів старшин та козаків з числа інтернованих, що викликало чергове непорозуміння та загострило конфлікт. Ще одним проявом злочинної недбалості польського коменданта став запроваджений ним порядок видачі продуктів для інтернованих, бо українці не мали жодної можливості проконтролювати норми власного харчового забезпечення, бо т.зв. «харчова комісія» при командуванні групи Військ УНР цілковито ігнорувалась, а господарчі служби українських частин були цілковито усунені від можливості впливати на процес приготування їжі для інтернованих[9, 14-15зв.].

Більше того – мало місце несанкціоноване зменшення норм видачі продуктів, і замість належних 1400 кг картоплі на день видавалось лише 450 кг, причому без компенсування цієї різниці іншими продуктами. За спостереженнями М.Шаповала – «дуже часто цукор замінювався борошном без дотримання будь-якої пропорції». Взагалі, через відсутність контролю з боку українського командування табору, вважав М.Шаповал, мала місце величезна кількість зловживань, але задокументувати це він не мав жодної можливості. Цілком ненормальним, і навіть провокаційним був й порядок видачі одностроїв та взуття інтернованим – ті козаки та старшини, які звертались до польської комендатури в обхід командування групи – отримували все необхідне, причому деякі кількаратьові[9, 16-17].

Польська комендатура самостійно приймала рішення про увільнення з табору окремих інтернованих за станом здоров'я, не звертаючись при цьому до командування групи та без санкції українського військового лікаря. Регулярна лікарська опіка таборянам не надавалась, більше того – окремі українські підрозділи позбулись «лікві, шпитальних й околочних матеріалів», які були відібрані польською владою. Комендатурою не було надано жодної підтримки таборним кантинам (крамничкам) шляхом посередництва у

закупівлі товарів за низькими цінами, відтак вони були змушені закупувати крам у приватних торговців за високими цінами. Польським комендантом було відмовлено й у створенні відділення УМСА в таборі, хоча його представники тричі приїздили до Ланцуту з такою пропозицією (між тим в інших таборах інтернованих такі осередки успішно функціонували). Комендантом було проігноровано навіть прохання про облаштування у таборі церкви для задоволення релігійних потреб таборян[9, 16зв.-17зв.].

Зрозуміло, що під впливом таких несприятливих умов дехто з таборян міг впасти у відчай, причому особливо вразливими у цій ситуації залишались жінки і діти. Але завжди – в будь-якій ситуації у Ланцуті (як і в інших таборах) існувало ядро відданих ідеї української державності людей, які воліли витримати будь-які випробування, але не піддатись відчаєві та деморалізації. Саме навколо них гуртувалась решта таборян, які могли дорікати окремим міністрам Уряду УНР та командуванню груп за різні недоречні (на їх погляд) рішення, але не вважали, що складні умови свого таборового існування є наслідком «злої» волі Державного Центру УНР.

Стосунки між вояками-українцями і польськими службовцями додатково загострились у лютому 1921 р., причому внаслідок «неможливо-нахабного і дерзкого» поведження деяких польських солдатів, що виявилось, зокрема, у образливих та неприпустимих коментарях у зв'язку з наказом комендатури про зняття військових відзнак для вояків Армії УНР (при виході їх поза межі табору): «вчора ви були інтерновані, а сьогодні єнци (полонені – *авт.*)» або «у нас вистачить для вас набоїв». Дехто з польських урядовців нижчої ланки вдавались до цілковито брутальних дій, що принижували військову гідність українського вояцтва – так, зокрема, 21 лютого 1921 р. в українського кухаря учебного куреня польової жандармерії двома польськими солдатами був силою відібраний військовий пасок (з рапорту командира куреня сотника Поготовки)[10, 140-140зв.].

Начальник тилу Армії УНР полковник Білецький у своєму рапорті від 1 березня 1921 р. також скаржився на «образи і нахабства з боку польських жовнірів, котрі помічаються останніми днями при вимаганні[...] перепусток від українських старшин», а також самому трактуванні старшин як тільки інтернованих (без зазначення ранги та приналежності) у перепустках, які видавались комендатурою[10, 151].

У цей час протистояння між старшими військовими начальниками частин та з'єднань Армії УНР з одного боку, і таборової комендатури з іншого – досягло апогею, бо у в останніх числах лютого 1921 р. комендант табору зажадав від коменданта блоку «А» сотника Шкарупи призначення 60 козаків зі складу тилу Армії УНР «для охорони табору, щоб інтерновані старшини і козаки не мали змоги виходити з поза дротів». Таке розпорядження було дано без порозуміння з командуванням групи Військ УНР в Ланцуті, а крім того суперечило інструкції військового міністерства Польщі ч.15231, в якій йшлося про автономність українських частин.

На слушну думку полковника Білецького (українського коменданта блоку «А»), що була висловлена в його рапорті (ч.710 від 1 березня 1921 р.) до начальника групи інтернованих Військ УНР, виконання цього розпорядження внесло би «розклад і деморалізацію» в середовище вояцтва, з огляду на що він своїм наказом заборонив його виконувати. Далі у своєму рапорті він зазначав, що «мої козаки разом зі мною і українськими старшинами підуть голими, босими і напівнагодованими умирати в бійці з ворогом за визволення нашої Батьківщини, але не будуть охороняти своїм братів за дротами в неволі»[10, 152-152зв.].

Виконувати це розпорядження відмовився і начальник Кам'янецької пішої школи генерал М.Шаповал (комендант блоку «Б»), тому комендант табору своїм розпорядженням від 7 березня 1921 р. попередив згаданих начальників про їх відповідальність перед польською владою за такі дії, не усвідомлюючи того, що мешканці табору не були зобов'язані самі себе чатувати, і що це зрештою могло бути завданням тільки таборової варти. Але особливе незадоволення коменданта викликало рішення генерала О.Пилькевича про розв'язання командування (штабу) групи Військ УНР у Ланцуті – у зв'язку з цілковитим небажанням польської влади враховувати думку старших військових начальників Армії УНР в таборі. у відповідь на це комендант заявляв про рішення своєю владою призначити українських комендантів для інтернованих[11, 20].

Взагалі, ті обмеження для вояків-українців, до яких вдався у січні-лютому 1921 р. комендант табору підполковник Печековський, свідчили про його крайню упередженість та

виразну українофобію на межі здорового глузду, що взагалі-то не було притаманне переважній більшості польського офіцерства. Але інколи в його середовищі знаходились люди такого низького гатунку, які вважали своїм «обов'язком» шкодити українцям, ускладнюючи ледь не до останньої межі їх таборовий побут. Лише після зустрічі з інспектором піхоти Армії УНР генерал-хорунжим В.Петрівим польського коменданта нарешті «попустило», і своїм черговим наказом від 9 березня 1921 р. він затвердив начальником групи Військ УНР у Ланцуті генерала Н.Никонова та погодився надалі вирішувати всі питання тільки через штаб (канцелярію) групи інтернованих Військ УНР[11, 21].

11 березня 1921 р. генерал Н.Никонів прибув до табору та вступив у виконання обов'язків начальника групи Військ УНР в таборі. У своєму докладі військовому міністру уряду УНР він повідомляв про цілковиту бездіяльність штабу групи внаслідок старіших непорозумінь між українським командуванням та польською комендатурою, що у свою чергу «не дало змоги закласти в таборі Ланцут організації, поліпшити гігієнічно-санітарні умови та піднести моральний стан оборонців Армії на відповідну висоту», загальна кількість яких на цей час у таборі становила 3249 старшин та козаків[10, 85].

При цьому інтерновані мешкали настільки скупчено, що це унеможлиблювало налагодження культурно-освітньої та організаційної роботи в бараках, а вільних приміщень, де би могли розвинути свою діяльність гуртки, освітні курси, майстерні та ін. у таборі не було зовсім. Окремого приміщення не знайшлося навіть для Гонорової ради, що не давало можливості «своєчасно направити представлення про підвищення старшин», що могло негативно позначитись на настроях цієї категорії вояцтва. Крім того, така надмірна скупченість некорисно впливала й на санітарні умови в таборі, значно збільшуючи вірогідність розповсюдження епідемічних хвороб, зупинити які потім було би просто неможливо[10, 85-85зв.].

У цьому контексті стає зрозумілим занепокоєння українського командування наявністю в таборі 11 вояків, хворих на венеричні хвороби, які не поспішали проходити медичний огляд. Тому 16 березня 1921 р. начальник групи Військ УНР в Ланцуті наказав (вдруге) відправити їх до «ізби хорих» огляду їх лікарем та визначення курсу лікування[10, 53-54]. Аби зняти «тінь підозри» у їх поширенні з таборового жіноцтва – за наказом командування табору від 3 квітня 1921 р. «залоговим» лікарем табору Х.Фейгелем (Фенгелем) було проведено медичний огляд всіх неодружених жінок блока «А». Його головний підсумок останній сформулював у своєму рапорті після його закінчення – відсутність хворих серед них на венеричні хвороби[10, 164].

Неякісне харчування змушувало декого з таборян до різних «комбінацій» з метою його поліпшення. Так, зокрема, 14 березня 1921 р. 100 старшин табору віддали поручникові Водолащенкові свої пайки цукру (загалом 8 кг цукру) для їх продажу (обміну) на хліб, для чого останній вирушив на місцевий ринок. Але там він був заарештований польською поліцією та відправлений до табору, а цукор – конфіскований та переданий до інтендатури[10, 59, 60-61зв.]. Власне, цей епізод додатково засвідчує гостроту цієї проблеми для інтернованих, які отримували хліб не завжди у достатній кількості та інколи досить низької якості.

Щоправда, деякою мірою продовольчу ситуацію в таборі у кращий бік змінила гуманітарна допомога з боку Варшавської філії Українського Червоного Хреста (УЧХ), яка 16 березня 1921 р. повідомляла про відправку зі свого складу в Александрові Куявському до Ланцуту 210 кг мила, 1000 кг рису, 1192 консерви, 87000 шт. цигарок (підрахунки – *авт.*)[10, 185], які мали бути поділені пропорційно кількості вояцтва між усіма підрозділами інтернованих Військ УНР у таборі. Крім того, гуртком УЧХ при Республіканській капелі (керівник – Кошиць) для підтримки інтернованого вояцтва була приведена грошова збірка, з якої до Ланцуту було передано 200 франків (11800 м.п.), які мали бути витрачені на «культурно-освітні цілі»[10, 185зв.].

Але ця допомога була одноразовою, дозволивши покращити харчування інтернованих лише на певний час. Натомість єдиним ефективним виходом з цієї ситуації генерал Н.Никонів уважав вивезення з табору однієї з окремих частин Армії УНР, які тут перебували, що дозволило би розвантажити табір та запобігти деморалізації вояцтва. Але реалізація цього завдання вимагала тривалої підготовки, між тим призначення начальником групи Н.Никоніва тільки частково зняло гостроту внутрішньотаборових стосунків, а непорозуміння траплялись й надалі.

Інколи вони відбувались під час проведення санітарно-гігієнічних заходів у лазні, як це мало місце 15 березня 1921 р., коли польські солдат і підофіцер звертались до старшин-українців на «ти»; намагались стягнути одну марку з кожного, хто відвідує лазню; вдавались до словесних образ[10, 137-137зв.]. Іншого разу – під час миття таборян мала відбутись дезінфекція їх речей, а крім того всі інтерновані мали бути пострижені. Виконання цього наказу контролювалось польським капралом, який не зважав на особливі випадки, коли сотник Юрій Вереміюк відмовився від стрижки у зв'язку з тим, що мав поранення голови, яке прикривалось довшим волоссям. Між тим капрал наполягав на стрижці та брудно при цьому висловлювався на адресу сотника, не слухаючи його пояснень про те, що таборовий польський лікар (підпоручик Гросфальд) дозволив Ю.Вереміюку мати таку довжину волосся[10, 123-124зв.].

Наслідком несприятливих умов перебування в таборі, надужиття окремих службовців польської комендатури та запровадження нею обмежень на початку квітня 1921 р. у таборі зростає кількість вояків, які самовільно залишали табір, переходячи на становище дезертирів. У своєму рапорті до військового міністра Уряду УНР (ч.1048 від 5 квітня 1921 р.) начальник групи Військ УНР в Ланцуті генерал Н.Никонів повідомляв про заходи, які були ним вжиті для запобігання цьому явищу: «поширення читанки лекцій в частинах по цій справі»; щоденні вистави в таборовому театрі, активізація зусиль контррозвідки штабу тилу і жандармерії УНР з метою викриття підпільних організацій, маючих своїм завданням розклад інтернованих[10, 154]. Але на перешкоді цьому стояла польська комендатура, яка максимально обмежувала кількість перепусток на вихід з табору, а відтак унеможлиблювала проведення ефективного спостереження та розслідування таких випадків.

Своїм черговим докладом (ч.1036 від 3 квітня 1921 р.) військовому міністру Н.Никонів повідомляв, що йому вдалось встановити нормальні ділові стосунки з «довудцем» табору «в інтересах поліпшення стану інтернованих[...] в матеріальнім та моральнім відношенні, не порушая авторитету українського старшинства та точок інструкції від 2 грудня Ч.15231». Це, зокрема, виявилось в «приведенні до порядку табору в гігієнічно-санітарному відношенню», оптимізації розселення вояцтва у бараках та їх перерозподілу між окремими частинами, переведенні одружених інтернованих (разом з їх родинами) з табору до домініканського монастиря в Ланцуті з поліпшенням умов їх існування, збільшенні кількості перепусток, які видавались таборянам на вільний вихід з табору. Крім того, Н.Никонівим з числа старшин почали призначатись українські «пляц-ад'ютанти», завданням яких було запобігання антидисциплінарним вчинкам старшин поза межами табору (що раніше покладалось на польські патрулі з числа підофіцерів, а ця обставина у свою чергу «була дуже образлива для честі старшинській»); поліпшено організацію харчування, що дало можливість кожному козакові та старшині повністю отримувати належний їм пайок; облаштоване приміщення для театру[10, 226-226зв.].

Разом з тим, деякі прохання Н.Никоніва залишились не почутими комендантом табору, а саме: збільшення кількості кур'єрів, які відряджались до Уряду УНР в Тарнові (до 15 на місяць); про не заорювання вільних майданчиків у таборі, які були потрібні для проведення навчання інтернованих; про подовження терміну освітлення бараків (з 21.00 до 23.00), про дозвіл старшинам вирушати у відрядження за власні кошти[10, 226зв.].

Зрештою, попри прогрес у стосунках, про що згадував Н.Никонів на початку свого доповіді, деякі свої звернення до коменданта він мусив робити в ультимативній формі, погрожуючи скласти з себе повноваження начальника групи військ у Ланцуті. За оцінкою Н.Никоніва, характер службових розпоряджень коменданта табору тільки посилював недовіру до начальника групи із боку частини інтернованих, та породжував численні непорозуміння. Справа в тім, що «довудца» табору міг одного дня видати одне розпорядження, а вже наступного – його відкликати, до того ж вдавався до незрозумілого (аж до дрібного) обмеження українців у їх таборовому повсякденні: вимоги до редактора таборового журналу «Наша Зоря» отримати спеціальний дозвіл на його тиражування, заборона вільного переходу між блоками «А» і «Б», «стягнення старшин з приватних помешкань до загальних бараків [і] розміщення жінок і чоловіків суміж купою», безпідставні арешти старшин та козаків, ігнорування (а фактично – заохочення) образливого поведіння польських солдатів з українськими старшинами[10, 226зв.-227].

Але попри це – культурно-освітнє життя в таборі поступово набувало нових імпульсів, позитивно впливаючи на моральний стан вояцтва. Цьому сприяло й усунення ґрунту для

більшості непорозумінь та посилення дисципліни українського вояцтва. На думку Н.Никоніва, аби польська влада йшла би на зустріч законним домаганням командування групи Військ УНР, це «дало би можливість поліпшити стан інтернованих у всіх відношеннях»[10, 227].

Завдання налагодження культурно-освітньої роботи в таборі покладалось на створену ще на початку січня 1921 р. культурно-освітню комісію (на чолі з радою), до якої увійшли представники від всіх частин і установ, що перебували на той час у таборі. Рада була покликана скоординувати діяльність культурно-освітніх відділів дивізій, для чого було засновано шість загальнотаборових секцій: педагогічну, редакційну, музично-хорову, художню, театральну і економічну. Економічна секція розвинула свою діяльність однією з перших, її заходами у таборі була відкрита крамниця, причому прибуток від її торгівельних операцій спрямовувався на фінансування роботи всіх секцій. Крім того, це дало змогу придбати столи, стільці, лавки і дошки та обладнати кілька приміщень для бібліотеки, відправлення служби Божої, лекційних викладів, відкрити шведсько-кравецьку майстерню, яка обслуговувала весь табір[12, 81-86].

У таборі розвинули свою діяльність скульптурна студія, фотографічне ательє, діяла бібліотека (з 324 назвами книжок), до якої регулярно надходили українські часописи і пресові звіти від Української військово-ліквідаційної комісії з Варшави. Художня секція виготовила портрети українських гетьманів і Т.Шевченка, театральна (у складі якої було чотири драматичних гуртка) – підготувала кілька вистав та обладнала театральний зал на 119 місць. На сцені цього залу часто давав вистави таборовий театр імені Т.Шевченка і співав хор (у складі 60 осіб)[12, 81-86]. Останній виступав не тільки в таборі, але й поза ним – про що, зокрема, свідчить зміст оголошення (афіші) українською і польською мовами, в якому йшлося про проведення 9 січня 1921 р. в місті Ланцут вокально-літературного вечора «на потреби Табору інтернованих Військ УНР», що був улаштований музично-хоровою секцією культурно-просвітньої комісії. Його програма передбачала 18 хорових і сольних виступів таборових артистів[13, 49-49зв.].

Інтенсивно працювала й педагогічна секція, бо станом на початок 1921 р. у Ланцуті перебувала значна кількість неписьменних та малописьменних (понад 90 осіб), а також ще 169 вояків з нижчою освітою[14, 4]. З прибуттям до Ланцуту нових частин і з'єднань інтернованої Армії УНР їх число збільшилось, тому в травні 1921 р. у таборі була відкрита щоденна початкова школа (завідувач – хорунжий Семенів). Для заохочення вояцтва до навчання генерал О.Пилькевич подарував школі невелику бібліотечку з числа власних книг[15, 3].

Тоді ж у Ланцуті була відкрита й гімназія, в чотирьох класах якої навчалось 124 учні (переважно з числа козаків). Навчання у гімназії провадилося майже виключно українськими старшинами (вчителями за фахом), які зуміли за порівняно короткий час підготувати учнів до випускних іспитів. Для всіх бажаючих козаків і старшин педагогічною секцією були організовані курси з рахівництва і бухгалтерії, а також іноземних мов. Крім того, культурно-освітнім відділом табору були започатковані щоденні курси українознавства, які відвідувало 142 старшин. Українознавчі курси викладалися і для козаків[16, 31]. Крім педагогічної секції до заснування всіх таборових шкіл долучалась «Комісія по влаштуванню середніх та вищих шкіл по таборах» (голова комісії – генерал О.Пилькевич)[17, 3].

Але може найбільшим досягненням у просвітницькому житті табору стало відкриття 9 червня 1921 р. таборового Українського Народного Університету, який призначався для всього інтернованого українського вояцтва у Польщі, проте через особливості запровадженого польською владою загального режиму інтернування Військ УНР відвідувати його мали можливість лише мешканці табору Ланцут. Від самого початку до складу студентів університету було зараховано 523 осіб (266 – на економічний, 139 – на історико-філологічний і 118 – на математично-природничий факультет), які мали доволі різний освітній ценз. Для них у перших місяцях функціонування університету в Ланцуті викладались такі дисципліни: історія України (В.Біднов), економічна географія (І.Фещенко-Чопівський), вища математика (М.Чайківський), фінансове право (Х.Лебідь-Юрчик), аналітична механіка, кристалографія, хімія, зоологія та ін.[18, 35-37]

Менш ніж за місяць (6 липня 1921 р.) було також відкрито військовий факультет цього університету, який постав за ініціативою групи його слухачів з числа старшин. Начальник Генерального штабу Армії УНР на той час генштабу генерал-хорунжий В.Сальський та Головний Отаман Військ УНР С.Петлюра підтримали цю ідею та надали необхідну мо-

ральну допомогу на початках його роботи. Почесним деканом факультету було обрано генштабу генерал-поручника М.Юнаківа[19, 19]. Але весь тягар з його організації та подальшого функціонування факультету припав на плечі генерала І.Мартинюка, який взяв на себе виконання обов'язків його декана. Долаючи труднощі, пов'язані з цілковитою відсутністю відповідної спеціальної літератури і браком паперу, 62 його слухачів готували реферати з різних військових і військово-історичних тем з наступним обговоренням їх на семінарах[20, 19; 21, 157]. На жаль, регулярні заняття на військовому факультеті були перервані у зв'язку передислокацією в кінці серпня 1921 р. групи інтернованих Військ УНР з Ланцута до Стшалкова, після чого – через значну віддаленість Стшалкова від м. Тарнова – приїзд до нього для переважної більшості викладачів став неможливим.

Редакційна секція продовжувала видання літературно-військового журналу «Наша Зоря», кошти для чого були надані міністерством преси і пропаганди Уряду УНР і командуванням групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті. Завдяки цьому в таборі було устатковано друкарню та засноване видавництво «Наша Зоря», в якій тиражувався згадуваний тижневик (в Ланцуті вийшли перші тринадцять його номерів), а також й інші таборові видання (часописи «Промінь» і «Будяк») та «летючки» (одnodнiвка «Таборовий метелик» та ін.).

Значний обсяг роботи в таборі виконували таборові осередки УЧХ і Союзу Українок (голова – Серафіма Пилькевич)[17, 3]. Їх заходами у таборі для дітей інтернованих була відкрита школа грамоти й дитячий садок, для сиріт – заснована бурса. Ці організації також дієво допомагали таборовому театру і студентській громаді. Союз Українок став один із засновників «Спілки захисту рідної мови», що виникла спочатку при штабі Дієвої Армії. Зусиллями членів Спілки, яка нараховувала 250 чол., у таборі для широкого загалу таборян влаштовувалися систематичні виклади з української мови, літератури, історії, географії, архітектури, малярства, музики й культури. Ланцутська філія УЧХ через утиски польської влади провадила спочатку лише культурно-освітню роботу, але з часом її заходами було влаштовано амбулаторію.

Важливим чинником духовної консолідації інтернованих було таборове душпастирство. Так, зокрема, дивізійний священник 5-ї Херсонської стрілецької дивізії Михайло Раїнський провадив щосуботи і щонеділі навесні 1921 р. службу Божу у театральному бараку, щоп'ятниці – сповідав інтернованих та організовував Богослужіння в релігійні свята[10, 159-159зв.].

У Ланцуті значна увага приділялась й дозвіллу таборян, особливо коли це дозволяло зміцнити здоров'я інтернованих. Після кількох своїх відмов на заснування відділення УМСА взимку 1921 р. комендант нарешті перемінив свою думку та дозволив її створення навесні ц.р. (докладніших даних бракує – *авт.*). Завдяки заходам цієї організації у таборі та поза його межами почали влаштовувались спортивні вправи, і зокрема, футбольні матчі на міському стадіоні «Сокіл» (один з таких матчів відбувся 13 травня 1921 р.)[13, 1].

Висновки. Перебування українського вояцтва у таборі Ланцут було позначено спочатку значними труднощами через нестачу харчування та відверто неприхильне ставлення до них з боку польської влади. В цей час у багатьох відношеннях вони фактично перебували на становищі полонених – з усіма пов'язаними з цим обмеженнями. Навесні ц.р. становище таборян поволі нормалізувалось, хоча польська комендатура й надалі уникала йти на зустріч частині прохань командування інтернованих Військ УНР.

З приходом першого тепла інтерновані вояки-українці доклали всіх зусиль для відновлення власного культурно-просвітнього життя. Цей період був позначений заснуванням цілої низки мистецьких, громадських та освітніх організацій, діяльність яких дозволила об'єднати таборян навколо ідеї продовження боротьби за відновлення УНР. Крім того, студії в таборових школах, відвідування різноманітних освітніх курсів дозволяли всім бажаючим поповнити запас своїх знань, що було надзвичайно важливим в умовах еміграції.

Яскравою сторінкою таборового життя стала діяльність заснованого в Ланцуті Українського Народного Університету, діяльність якого наповнила конструктивним змістом таборове повсякдення значного числа інтернованих, насамперед з числа старшин. Ще одною важливою складовою життя таборян була їх замученість до громадського життя через різні громадські та харитативні організації та гуртки. В центрі уваги таборового загалу було надання допомоги дітям і жінкам, які найбільше потерпали від скрутних умов таборової ізоляції. Проте розвинути свої культурно-освітні досягнення інтерновані не мали

можливості, бо вже у серпні 1921 р. польська влада вдалась до розв'язання згаданого табору та переміщення його мешканців до табору Стшалково.

Список використаної літератури

1. Срібняк І. Енциклопедія полону: українська Tuchola. – Київ-Париж: Міжнародний науково-освітній консорціум імені Люсьєна Февра, 2017. – Кн.1. – 156 с.
2. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). – Київ-Філядельфія, 1997. – 187 с.
3. Срібняк І. Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) у 1919-1921 рр. // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць. – Фастів, 1999. – С.148-162.
4. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). – К., 1999. – 352 с.
5. Науменко К. Є. Ланцут // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К., 2009. – Т.6(Ла – Мі). – С.42.
6. Зрайко Б. Культурно-освітнє життя українських військових у таборі Ланцут. Код доступу: territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=330.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1078, оп.2, спр.197.
8. ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.1.
9. ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9.
10. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27.
11. ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.4а.
12. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200.
13. ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.17.
14. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.197.
15. ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.9.
16. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.234.
17. ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.11.
18. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч.І. – 372 с.
19. Військовий факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут-Стжалково // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № IV. – С.19-21.
20. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.482.
21. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.838.

References

1. Sribnyak, I. (2017). *Encyclopedia of Captivity: Ukrainian Tuchola*. Kyiv-Paris: International Scientific and Educational Consortium named after Lucien February. Book 1. (in Ukr.)
2. Sribnyak, I. (1997). *Disarmed, but not overwhelmed: Interwar Army of the UNR in the camps of Poland and Romania (1921-1924)*. Kyiv-Philadelphia. (in Ukr.)
3. Sribnyak, I. (1999). Camp of the captives and interned Ukrainian soldiers in Lancut (Poland) in 1919-1921. *Simon Petliura in the context of the Ukrainian national liberation struggle. Collection of scientific works*. Fastov, 148-162.
4. Pavlenko, M. (1999). *Ukrainian prisoners of war and interned in the camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: the attitude of power and conditions of stay (1919-1924)*. Kyiv. (in Ukr.)
5. Naumenko K. (2009). *Lantsut* // *Encyclopedia of Ukrainian History: 10 t. / Ed.: V.A.Smolii (head) and others*. Kyiv. T.6 (La-Mi). (in Ukr.)
6. Zraiko B. *The cultural and educational life of the Ukrainian military in the camp Lantsut*. Access code: territoryterror.org.ua/en/publications/details/?newsid=330. (in Ukr.)
7. Central State Archive of the Supreme Authorities and Governments of Ukraine (CSASAG of Ukraine), f.1078, op.2, f.197.
8. CSASAG of Ukraine, f.4007, op.1, f.1.
9. CSASAG of Ukraine, f.4007, op.1, f.9.
10. CSASAG of Ukraine, f.2439, op.1, f.27.
11. CSASAG of Ukraine, f.3884, op.1, f.4a.
12. CSASAG of Ukraine, f.1078, op.2, f.200.
13. CSASAG of Ukraine, f.4007, op.1, f.17.
14. CSASAG of Ukraine, f.1078, op.2, f.197.
15. CSASAG of Ukraine, f.3884, op.1, f.9.
16. CSASAG of Ukraine, f.1078, op.2, f.234.
17. CSASAG of Ukraine, f.3884, op.1, f.11.
18. Naruszny, S. (1942). *Ukrainian emigration. Cultural work of Ukrainian emigration between the two World Wars*. Prague. T.I. (in Ukr.)
19. Military faculty of the Ukrainian People's University in the camp of Lantsut-Stshalkovo (1931). *Litopys Chervonoyi Kalyny (Chronicle of Chervona Kalina)*. Lviv. № IV. (in Ukr.)

20. CSASAG of Ukraine, f.1075, op.2, f.482.

21. CSASAG of Ukraine, f.1075, op.2, f.838.

SRIBNYAK Ihor, Doctor of Philosophy (Ph.D) at the Ukrainian Free University in Munich, Doctor of Historical Sciences, professor, Head of the Department of the World's History of the Faculty of History and Philosophy at Borys Grinchenko Kyiv University

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

CONDITIONS OF STAY AND CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF INTERNED UKRAINIAN SOLDIERS IN THE CAMP OF LANCUT, POLAND (JANUARY-AUGUST 1921) IN THE LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Abstract. Introduction. An important task of modern Ukrainian historical science is the holistic reconstruction of the circumstances of the capture and internment of Ukrainian soldiers who were in the camps of several European countries in 1914-1925.

Purpose. An objective reproduction of the conditions of stay and the specifics of conducting cultural and educational work at the Lancut camp in the first half of 1921, when the interned units and units of the UNR Army were stationed.

Results. The article analyzes the conditions of stay and the main manifestations of the cultural and educational activities of interned Ukrainian soldiers in the camp Lancut (Poland) in the first half of 1921. Based on the use of a wide range of archival sources, the author concluded that the camps of the wartime period were marked by significant difficulties due to their extreme crowding and biased attitudes towards the interned by the commandant of the camp. For a long time, the relations between the Ukrainian command and the Polish commandant's office were clearly conflicting, which was explained by the Distrust of Ukrainians of the commandant of the camp, and the inability of the commanders of certain parts to find compromise solutions. But already in the spring, the position of the Interned slowly normalized, although the Polish commandant's office continued to avoid meeting requests from the internment troops of the UNR.

Originality. With the advent of the first heat, the interned Ukrainian soldiers made every effort to restore their own cultural and educational life. This period was marked by the founding of a number of artistic, public and educational organizations, which positively influenced the moral spirit of warfare. In addition, studios in camp schools, attending various educational courses allowed everyone to refill their knowledge, which was extremely important in terms of emigration. A bright page of the camp life was the activity of the Ukrainian People's University founded in Lancut, whose activities filled the constructive meaning of the camp of the daily routine of a large number of interned, first of all officers.

Conclusion. Another important part of the life of the Interned was their participation in public life through various social and charitable organizations and circles. The attention of the interned was to help the children and women most affected by the difficult conditions of the camp isolation. However, it was not possible for the interned to develop their cultural and educational achievements, since in August 1921 the Polish authorities had resorted to the settlement of the mentioned camp and the displacement of its inhabitants to the camp of Stshalkovo.

Key words: interned, camp, officer, Lancut, commandant's office.

Одержано редакцією 27.04.2017

Прийнято до публікації 31.05.2017

УДК 94(477)+39:(092)+(477.4)«18/19»-058.232.6(045)

ПЛАТМІР Ярослав Леонідович, аспірант кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, e-mail: metsepman91@gmail.com

ТВОРЧИСТЬ В. ВИННИЧЕНКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО НАДДНІПРЯНИЩИНИ РУБЕЖУ ХІХ–ХХ ст.

XIX століття – непростий час формування модерної української інтелігенції. Яскравим представником когорти української інтелігенції Наддніпрянищини був В. Винниченко – знаний інтелектуал, партійний та громадсько-політичний діяч. Для репрезентації інтелектуальних уяв-